

Оксана Маркевич

(м. Житомир)

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВОЛИНСЬКИХ ГУБЕРНАТОРІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ ст.

За останні десятиліття посилилась увага істориків до проблеми місцевого управління у самодержавній Російській імперії, зокрема активізуються дослідження взаємовідносин центральної та місцевої влади через кадрову політику призначень начальників губерній. Все більше уваги приділяють характеристиці особового складу губернаторів, оскільки саме вони управляли ввіреною територією від імені імператора. Призначення на цю посаду дієвого сановника було стратегічним завданням центральної влади. Із запровадженням міністерств вирішення кадрового питання перейшло до міністра внутрішніх справ, що дозволяє стверджувати про залежність від нього губернатора. Водночас враховувалась думка військових губернаторів, генерал-губернаторів, міркування яких базувалося на спостереженнях їх практичної діяльності.

Західні губернії перебували на особливому рахунку верховної влади. Орловський дослідник А. С. Мінаков в „ієрархії престижності” губерній Волинській відвів особливе місце [19, с. 137] через те, що під державним контролем тут перебувала значна кількість конфіскованих маєтків, господарський потенціал регіону, та прикордонне розташування потребувало пильнішої уваги її начальника. Імператори враховували нестабільну політичну ситуацію у цьому краї, а тому без їх обов’язкового схвалення губернаторів не призначали. Завдання цієї розвідки полягає в тому, щоб проаналізувати кадрову політику Олександра І щодо призначень волинських губернаторів, а також здійснити характеристику їх особового складу.

Кадровий склад чиновників губернських установ, в тому числі губернаторів, висвітлено у лекціях дореволюційного правника М. І. Лазаревського. Зокрема, він зауважив, що на таку важливу посаду законодавством не конкретизувались ні досвід служби, ні освітній рівень. Таким чином губернаторами ставали особи, які закінчили військові училища, що негативно позначалось на управлінні в цілому [17, с. 225]. Кадрове забезпечення губернаторських посад на основі формулярних списків вперше висвітлив дослідник радянського періоду П. А. Зайончковський [14]. На сьогодні дослідження функціонування місцевих адміністративних установ уже не обходиться без розгляду їх складу [18, 20].

Поглибилась і географія сучасних досліджень – більшість істориків вивчають регіональні проблеми управління й об’єктом наукових розвідок стають губернії з особливостями формування владних інституцій. Центри таких досліджень – провінційні

вищі навчальні заклади. Дослідник з Орловського державного університету А. С. Мінаков розглядав губернаторський корпус Чорноземного центру. Він порівняв кадрову політику в різних регіонах, у тому числі українських губерніях, зокрема відзначив, що після придушення польського повстання верховна влада підбирала кандидатури на посади губернаторів з урахуванням етнічної приналежності. Начальниками губерній уже не призначали поляків, які втратили довіру влади [19, с. 102]. Склад та еволюцію губернаторського корпусу Рязанської губернії досліджував П. В. Акульшин – професор Рязанського державного університету імені С. А. Єсеніна. Історик виділив основні критерії характеристики місцевих губернаторів [1, с. 102]. Краєзнавець В. Б. Степанов розглянув діяльність начальників Курського краю протягом 1779-1917 рр. [26]. Професор Гродненського державного університету В. В. Швед досліджував гродненських губернаторів. Він був одним з упорядників документально-біографічного нариса, присвяченого діяльності начальників Гродненської губернії за 1801-1917 рр. [2]. Таким чином сучасна історіографія виявляє стійкий інтерес до комплексного аналізу повноважень та діяльності губернаторів, однак особливості кадрової політики Волинської губернії залишаються недослідженими.

Істориками відзначено лояльне ставлення Олександра І до поляків, зокрема вплив на першого «дружніх відносин» з князем А. Чарториським. Складна політична ситуація, пов'язана з наближенням війни з Наполеоном, вимагала налагодження взаємодії з місцевою елітою. Поруч із тим імператор продовжував політику попередників і на посаду волинського губернатора не призначив вихідця з місцевої еліти.

Першим начальником Волині, затвердженим Олександром І, був Г. С. Решетов. У його військовій кар'єрі відчувався «польський слід», оскільки в 1772-1773 рр. він брав участь у поході проти «польських бунтівників». Вийшовши у відставку у чині генерала, обіймав адміністративні та виборні посади у Смоленській губернії: очолював межову контору (з 1776 р.), казенну палату (з 1781 р.), виконував обов'язки предводителя дворянства (з 1774 р.), голови цивільної палати (з 1794 р.) [24, с. 750]. Значний досвід цивільної служби, здобутий на різних управлінських посадах, дав йому необхідні навички управління, що той міг використати під час адміністрування Волинською губернією. Посаду волинського губернатора Г. С. Решетов обіймав з 7 лютого 1802 р. до 28 серпня 1805 р. Причиною звільнення був конфлікт з військовим губернатором І. М. Ессеном, який звинувачував начальника Волинської губернії у несумлінному виконанні посадових обов'язків та відсутності вияву належної поваги до військового керівництва [4, с. 98].

Новопризначений губернатор, а ним став виходець з давнього дворянського роду, князь М. М. Волконський, також мав досвід цивільної служби – з 1802 р. виконував

обов'язки пермського віце-губернатора, за що отримав схвалення Сенату. На попередній посаді відзначився тим, що налагодив діяльність казенної палати, прийняв дієві міри для оперативного з'ясування запущених справ, організовував своєчасну відправку фінансових звітів та рапортів керівництву [7, арк. 10]. Такий губернатор, принаймні так можна стверджувати за попередніми заслугами, посилив би роботу адміністративних установ, якби не конфлікт з губернським прокурором Блажневським [27, арк. 1-3]. Останній звернувся особисто до генерального прокурора П. В. Лопухіна зі скаргою на протизаконні вчинки поручика Менделєєва, що прибув разом з губернатором і користувався покровительством останнього, вказував на особисту неприязнь до князя. Конфлікт набрав приголомшливих розмірів і військовий губернатор розпорядився про переведення прокурора в іншу губернію [28, арк. 1-3]. Невдовзі було звільнено і самого губернатора. Це був не єдиний випадок завбачливого заміщення начальника губернії у разі виникнення особистих конфліктів.

На посаду волинського губернатора було призначено М. І. Комбурлея – грека за походженням, який, як і попередники, мав досвід військової та цивільної служби. Він очолював губернію з 3 липня 1806 р. по 23 грудня 1815 р., встановивши своєрідний рекорд довготривалості. Не в останню чергу цьому сприяли його ділові якості, вже з перших кроків він проявив себе як дієвий чиновник. Він ознайомився з природними ресурсами, основними заняттями місцевого населення й у перших звітах просив схвалити його рекомендації щодо покращення господарського становища краю. Губернатор привів до ладу сполучення між населеними пунктами в губернії: покращив стан місцевих шляхів, відкрив дві додаткові поштові станції на тракті з Житомира до Брест-Литовська. М. І. Комбурлей втілював ініціативу міністра внутрішніх справ про збільшення суконних фабрик, що мали забезпечити армію мундирами [9, арк. 185-186]. Належну увагу приділив ремонту православних храмів, активно займався благодійною діяльністю, зокрема організував відкриття першого в губернії гамівного будинку, побудову нового приміщення для сестер милосердя [29, арк. 7 зв. - 8]. Щоб у повній мірі забезпечити виконання державних завдань, удосконалив місцеве управління, збільшивши число радників, а у повітах створив додаткову посаду ключ-війтів. За його ініціативи указом від 11 жовтня 1812 р. у земські суди Волинської губернії призначались додатково по два засідателі від корони, що посилювало місцеву поліцію та владу губернатора загалом [21, с. 441].

Впродовж тривалого перебування на посаді він був удостоєний значних нагород, зокрема за результатами сенаторської перевірки І. О. Алексєєва нагороджений орденом Святої Анни I ступеня [8, арк. 97, 261], 5 травня 1808 р. отримав цінний подарунок –

золоту табакерку з вензелем імператора [9, арк. 185-185 зв.], що вважалося виявом великої пошани. Верховна влада була задоволена активністю цього губернатора, бо уже 1807 р. він отримав чин таємного радника, а з 22 квітня 1811 р. став сенатором. Схвалення імператора заслуговувало вміння М. І. Комбурлея налагодити стосунки зі шляхтою, яка в день ангела вшанувала губернатора золотою табакеркою, щедро прикрашеною діамантами, вартістю п'ять тисяч червонців [16, с. 67]. Й тим не менше, звільнення М. І. Комбурлея відбулося внаслідок його конфлікту з шляхтою, який стався після війни з Наполеоном. Спричинила його запроваджена губернатором конфіскація майна поміщиків, запідозрених у співпраці з Наполеоном. Сенаторська ревізія Ф. Ф. Сіверса виявила зловживання волинського губернатора, зокрема участь його у контрабандній торгівлі, розповсюдженні фальшивих асигнацій. Ситуацію загострювали вкрай напружені стосунки М. Комбурлея з графом Булгарі – начальником Радзивилівського митного округу. До розслідування справи притягалися євреї, які пообіцяли вказати на підкуплених чиновників у тому разі, якщо їх контрабандні товари не будуть конфісковані. Переконливі докази вини губернатора та інших чиновників-росіян були надані євреєм Борухом Вейтманом. Серед переданих ним паперів містились дані про провезення контрабандних речей, описи хабарів, які давали євреї вищим губернським чиновникам, а також поштовий переказ на 350 руб. від М. І. Комбурлея за винаймання квартири для переговорів [25, с.439-441]. Олександр I не міг залишити поза увагою скарги про зловживання чиновників на місцях, особливо «у Волинській губернії, як зразковій, де для боротьби з наявним злом повинно бути показано приклад покарання винних» [3, с. 433]. 30 вересня 1815 р. вийшов указ, згідно якого М. І. Комбурлею на момент слідства слід було піти у відпустку і терміново прибути до Петербургу. Його обов'язки тимчасово виконував подільський губернатор К. Ф. Сент-Прі [10, арк. 150]. 23 грудня 1815 р. М. І. Комбурлея було остаточно звільнено з посади волинського губернатора і передано під суд Сенату. Знаходячись під слідством М. І. Комбурлей раптово помер, не дочекавшись судового вироку.

На час проведення слідства про зловживання губернатора ця посада з 23 грудня 1815 р. по 13 квітня 1816 р. залишалась вакантною. Впродовж цього терміну губернаторські обов'язки тимчасово виконувало чотири чиновника. Майже два місяці начальником краю був подільський губернатор К. Ф. Сент-Прі, французький емігрант, який прибув до Російської імперії у складі армії принца Конде. Частина генералів цієї армії пішла на службу до російського імператора. Серед них були волинський і подільський губернатор Сент-Прі, Ланжерон та герцог Рішельє – засновник Одеси [16, с. 49].

З 14 лютого по 22 березня 1816 рр. обов'язки начальника губернії тимчасово виконували голова другого департаменту головного суду Домбровський [12, арк. 253] та

граф С. С. Потоцький. Обоє були місцевими уродженцями. При цьому С. С. Потоцький продовжував перебувати на військовій службі і був довіреною особою Олександра І. Його призначили спеціально для налагодження співпраці з місцевими магнатами, оскільки той сам володів у Київській та Подільській губерніях маєтками з 8 тис. кріпосних [23, с. 707-708].

Пошук кандидатур затягнувся, бо з 22 березня 1816 р. начальником губернії було затверджено сенатора Ф. Ф. Сіверса. Обіймаючи цю посаду лише три тижні, сенатор швидше займався справами слідства, проводив детальні з'ясування скарг шляхти, а також ревізував діяльність присутствених місць губернії на предмет виконання імператорських указів та Сенату, кількості нез'ясованих справ губернського правління, розмірів казенної недоїмки, діяльності суду, стану в'язниць та ін. [6, 81-82 зв.]. Ф. Ф. Сіверс також очолив створений при Сенату спеціальний комітет для розгляду і з'ясування справ по Волинській губернії у складі ще двох senatorів: Хітрово і Жеребцова [15, с. 396]. Комітет прискіпливо вивчав донесення Ф. Ф. Сіверса, особливо скарги шляхти на зловживання колишнього губернатора М. І. Комбурлея. Варто відмітити, що призначення начальником губернії сенатора практикувалося рідко і переважно для того, щоб налагодити місцеве управління, а у випадку з Волинською губернією переслідувало ще й політичну мету – досягти порозуміння з елітою. Такий крок радо сприйняла волинська шляхта, бо невдовзі надіслала прохання імператору дозволити встановити в залі дворянського зібрання бюст сенатора Ф. Ф. Сіверса, як «знак вдячності за звільнення губернатора М. І. Комбурлея» [15, с. 656]. 13 квітня 1816 р., щоб остаточно відновити відносини між державною адміністрацією і шляхтою, імператор Олександр І призначив волинським губернатором колишнього губернського маршалка В. К. Гіжицького. Таким чином задля утримання територій верховна влада відступила від загальноприйнятої практики – не призначати на посади начальників губерній місцевих вихідців. Наприклад, аналіз складу губернаторів Чернігівської губернії, здійснений В. С. Шандрою, вказав, що жодного губернатора власне місцевого походження в Чернігові не було [31, 96].

Новий начальник Волині не дозволяв у собі сумніватися. Він тривалий термін перебував на військовій службі в Російській імперії. Беззаперечним був авторитет В. К. Гіжицького серед місцевої шляхти, оскільки той був одружений на дочці сенатора, графині Ільїнській. 1816 р. Олександр І відвідав Житомир і був задоволений прийомом, адже новопризначений губернатор з місцевих дворян зібрав 3 386 руб. сріблом і 45 400 руб. асигнаціями, що дозволило влаштувати імператору розкішну зустріч [30, 4-7 зв.]. Тим не менше губернатор не зумів надовго утримувати стійке становище. Йому з запальним нестримним характером не вистачало виваженості при спілкуванні з чиновниками та

виборними посадовцями. За час його губернаторства до верховної влади надходили численні скарги від губернського маршалка графа Ледоховського, начальника митного округу графа Булгарі; були відомі його суперечки з віце-губернаторами. Дійшло навіть до дуелі з командиром бригади в Новоград-Волинську – С. Г. Волконським [5, с.403]. Попри загострення суперечностей верховну владу цілком улаштував хід справ у губернії. Взаємні скарги губернських чиновників-поляків не давали підстав створити серйозну опозицію верховній владі, водночас стали приводом проведення нової сенаторської ревізії. Невдовзі губернатор подав у відставку у зв'язку з незадовільним станом здоров'я, а Комітет міністрів прийняв постанову про значні порушення та бездіяльність влади на Волині. 30 жовтня 1824 р. вийшов указ про звільнення В. К. Гіжицького, а 25 квітня 1826 р. колишній губернатор помер.

Досвід призначення на посаду губернатора – поляка був досить вдалим: обізнаність з місцевою специфікою впливала на ефективність місцевої адміністрації. Адже досвідчений губернатор з внутрішніх губерній Російської імперії потребував більше часу для вивчення кадрових призначень на губернські посади. Тож не випадково наступним губернатором було призначено М. Ф. Бутовт-Анджейковича – поляка, вихідця з дворян Гродненської губернії. У 1794 р. в чині майора кавалерії польських військ він навіть брав участь у повстанні на боці Т. Костюшка, але опісля склав присягу на вірність російському імператорові й з 1797 р. став почесним ад'ютантом Т. І. Тутолміна. М. Ф. Бутовт-Анджейкович мав дружні відносини з колишнім намісником, був присутній під час відкриття губернських органів влади у Житомирі. Вирішальним аргументом на користь призначення губернатора було те, що протягом 1813-1817 рр. він обіймав посаду гродненського віце-губернатора, а 1819-1824 рр. – начальника Гродненської губернії, керівництво якою також здійснювалося згідно особливих прав та привілеїв.

Новопризначений губернатор володів значними статками, що також врахувала верховна влада. Йому належали родові маєтки Старий Двір та Новий двір у Гродненському повіті, Старинка у Лідському і Баландичі у Кобринському повіті Гродненської губернії. А за вдалу організацію обміну серед шляхти російських асигнацій на польські золоті та срібні монети, отримав два староства у Віленській губернії без сплати податку на дванадцять років. Родинні зв'язки з литовським генерал-губернатором Л.Л.Беннігсеном та ділові якості забезпечили йому кар'єрне зростання. М. Ф. Бутовт-Анджейкович неодноразово відзначався за успішні дії під час збору податків та недоїмок, забезпечення російських військ, налагодження поштової системи [2, с.36].

З приїздом у Волинську губернію М. Ф. Бутовт-Анджейкович опинився у колі інтриг, спрямованих проти колишнього губернатора В. К. Гіжицького. Він не зміг

витримати нейтралітет під час вирішення губернських конфліктів. Невдовзі була розпочата кримінальна справа про навмисне підвищення цін під час забезпечення військ дровами та соломою, за що той отримав хабар у розмірі 40 тис. руб. [13, арк. 97-97 зв.]. І цей губернатор був звинувачений в отриманні грошових хабарів від місцевих євреїв за відстрочку сплати податків та недоїмок, при чому немалих. Хабар становив 5% від загальної суми недоїмки [11, арк. 912]. М. Ф. Бутовт-Анджейковичу вдалося виправдатись від звинувачень, однак стали відомими й інші його злочини. Тож, на маєтки губернатора було накладено арешт за зловживання під час використання земських коштів. Ускладнила його становище інформація про любовні походження з княгинею Радзивіл та незаконну відмову її чоловіку брати участь у підрядах на утримання поштових станцій [2, арк. 98 зв.-99 зв.]. За всі ці зловживання губернатора було звільнено з посади та передано під суд Сенату.

Зі вступом на престол Миколи I відбулися значні політичні зміни, зокрема у ставленні до приєднаних від Речі Посполитої територій, не в останню чергу внаслідок Листопадового польського повстання 1830 р., а також зловживань губернаторів-поляків. За його правління на посаду волинського губернатора не було призначено жодного поляка, більше того, перевага надавалась винятково вихідцям із внутрішніх губерній імперії.

Отже, протягом правління Олександра I змінилось десять волинських губернаторів. З них четверо були поляками, що володіли значними матеріальними статками, в тому числі на території Волинської губернії. Губернатори-поляки управляли краєм більше дванадцяти років, що було спробою знайти порозуміння з місцевою елітою, міцніше утвердитись на придбаній території. Від такого управлінського експерименту імперська влада повністю відмовилась після Листопадового повстання 1830 р.

Джерела та література

1. Акульшин П. В. Губернаторский корпус Российской империи (на примере Рязанской губернии) / П. В. Акульшин // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Вип. 87. – 2011. - №8. – С. 64-70.
2. Афанасьєва Т. Ю. Гродненские губернаторы (1801-1917 гг.): документально-биографические очерки) / Т. Ю. Афанасьєва, Р. Ф. Горячева, В. В. Швед. – Гродно: Гродн. тип., 2007. – 168 с.
3. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. ХУІІІ – пер. пол. ХІХ ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво Астон 2007. – 512 с.

4. Бикташева А. Н. Надзор над губернаторами в России в первой половине XIX в./ А. Н. Бикташева // Вопросы истории. – 2007. – №9. – С. 97-105.
5. Волконский С. Г. Записки. – СПб.: Синодальная типография, 1901. – 546 с.
6. Державний архів Волинської області, ф. 486, оп. 1, спр. 32.
7. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 10, оп. 1, спр. 637.
8. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп. 1, спр. 640.
9. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп. 1, спр. 641.
10. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп. 1, спр. 643.
11. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп. 1, спр. 654.
12. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп. 1 (дод.), спр. 39.
13. Держархів Житомирської обл., ф. 17, оп. 2, спр. 39.
14. Зайончковський П. А. Правительственный аппарат самодержавной России XIX века / П. А. Зайончковський – М.: Мысль, 1978. – 288 с.
15. История Правительствующего сената за двести лет. 1711-1911 гг. : в 5 т. - Санкт-Петербург , 1911. – Т. 3: Правительствующий Сенат в XIX столетии до реформ 60-х годов / [сост. Э. Н. Берендтс, В. А. Гаген, С.К. Гогель, И. А. Блинов]. – 712, [8] с.
16. Крашевський Ю. І. Рассказы о польской старине. Записки XVIII века / Ю. І. Крашевський – СПб., 1874. – Т. 2. – 319 с.
17. Лазаревський Н. И. Лекции по русскому государственному праву / Н. И. Лазаревський. – СПб., 1910. – Т. II: Административное право. – Ч. 1: Органы управления – СПб., 1910. – 276 с.
18. Лисенко Л. М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XV – начало XX века) / Л. М. Лисенко. – издание 2-е, исправленное и дополненное. – М.: изд-во МПГУ, 2001. – 358 с.
19. Минаков А. С. Губернаторский корпус и центральная власть: проблема взаимоотношений (по материалам губерний Чернозёмного центра второй половины XIX – начала XX вв.). – Орёл: ид „орловская литература и книгоиздательство”, 2011. – 448 с.
20. Морякова О. В. Система местного управления России при Николае I / О. В. Морякова. – М: Издательство Московского университета, 1998. – 271 с.
21. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). – Т.32. (1812-1815) – 1 собр. – СПб., 1830. – 1107 с.
22. Русский биографический словарь: Герберский – Гогенлоэ. – [под ред. Н. М. Чулкова]. – Москва: тип. Г. Лиснера и Д. Совко, 1916 [2]. – Т. 5. – 442 с.

23. Русский биографический словарь: Плавильщиков – Примо. – [под ред. А. А. Половцова]. — Санкт-Петербург: тип. И. Н. Скороходова, 1910 [2]. — Т. 14. — 800 с.
24. Русский биографический словарь: Романова-Рясовский / [под ред. Б. Л. Модзалевского]. – Петроград: тип. Акц. О-ва «Кадима», 1918. – Т. 17. – 817 с.
25. Середонин С. М. Исторический обзор деятельности Комитета министров. Комитет министров в царствование Императора Александра I (1802 г. Сентября 8 — 1825 г. Ноября 19) / С. М. Середонин – СПб., 1902. – Т. 1. – 607 с.
26. Степанов В. Б. Намесники и губернаторы Курского края. 1779-1917 гг. Исторические очерки [электронный ресурс] / В. Б. Степанов – Курск: изд-во МГУ „Курская городская типография”, 2005. – 244 с. – Режим доступа: <http://old.kurskcity.ru/book/stepanov/namest09.html>.
27. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАЛ України), ф. 1254, оп. 1, спр. 809.
28. ЦДАЛ України, ф. 1254, оп. 1, спр. 808.
29. ЦДАЛ України, ф. КМФ 11, оп. 1, спр. 91; Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф.1281. - Оп.11. - Спр.31.
30. ЦДАК України, ф. 442, оп. 67, спр. 87.
31. Шандра В. С. Губернатор: його роль і місце у системі влади в Україні імперського її періоду / В. С. Шандра // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. – Ніжин: ТОВ „Аспект-Поліграф”, 2007. – С. 91-96.

Анотації

Оксана Маркевич. Характеристика особового складу волинських губернаторів першої третини XIX ст.

У статті досліджується кадрова політика Олександра I щодо призначення на посаду Волинських губернаторів, дається характеристика їх особового складу.

Oksana Markewycz. Charakterystyka składu osobowego gubernatorów wołyńskich pierwszej trzeciej trzeciej XIX st.

W artykule są zbadano politykę doboru kadry przez O Aleksandra I stosownie przyznaczenia na posadę gubernatorów Wołyńskich, podano są charakterystykę ich składu.